

Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (1)

Mehmet Ölmez
(Ankara)

1. Giriş	2. Sözlük	3. Sonsöz
	4. Kaynaklar	5. Dizin

1. Giriş

Bugünkü Moğolistan'da bulunan ve bilim çevrelerinde çoğunlukla "runik" olarak adlandırılan Eski Türk Yazıtlarının okunup yayımlanışının üzerinden yüz yıldan fazla bir süre geçti. Geçen bu süre içerisinde bu yazıtları çözen W. Radloff ve V. Thomsen konuyla ilgili çalışmalarını kitap ya da makale biçiminde yayımladılar. Bunları öteki metin çalışmaları izledi.¹ Bilimsel metin çalışmalarının yanısıra gerek Türkiye'de gerekse Türkiye dışında bu çalışmalara dayanılarak, daha çok genel okuyucu kitlesine seslenen, inceleme ve açıklama bölümleri daha az olan yeni kitaplar yayımlandı. Özellikle son on yıl içerisinde gerek Ortaasya Türk Cumhuriyetlerinde, gerekse Şinciang Uygur Özerk bölgesinde bu tür yayınların sayısı artmıştır.

Radloff'tan ve Thomsen'den başlayarak çok sayıda araştırmacı yazıtlarda geçen unvanlara, kişi adlarına, yabancı kökenli sözcüklere, sorunlu sözcüklere el atmış, bunlara çözüm önerisi getirmiş, kimini de çözmüştür.² Kişi adları, kavim adları, unvanlar da dahil olmak üzere yazıtlarda yaklaşık olarak 1000 ayrı sözcük geçmektedir. Esas olarak üç büyük yazıtta yabancı

¹ Metinbilimi yöntemleri doğrultusunda yapılmış çalışmalar için OrYaz1'in V-XI., TunYaz'ın VII-VIII ve son olarak da OrYaz2'nin 28-30. sayfalarına bakılabilir.

² Yazıtlarda geçen Çince sözcükler, yabancı sözcükler daha yazıtlar bulunmadan, Kutadgu Bilig'in Uygur harfli nüshasına dayanan bir çalışmada Klaproth'ça ele alınmıştır, bu sözcüklerden birkaçı şunlardır: tǎŋri < Çin. 天 *tian* ya da 理天 *li-tian*'dan bozma 天理 *tian-li*'den (9. s.); oŋ < Çin. 王 *wang* (30. s.); Klaproth, yazıtların dışında Eski Uygurcada görülen Çince sözcüklere de yer vermiş, bunları oldukça başarılı bir biçimde tesbit etmiştir (Julius Klaproth, *Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren*, Paris 1820; W. Scharlipp'in önsözüyle yapılan tpkibasımı 1985 Hamburg.

öğeler söz konusu olduğunda unvanlar, kişi adları ve kavim adları doğal olarak ilk sırayı almaktadır. Bu sözcükler ilgili kitapların açıklamalar bölümünde ele alındığı gibi bazen de tek tek makaleler yoluyla incelenmiştir. Aynı sözcüğü araştırmacının birisi Çince olarak yorumlarken bir başkası Moğolca yine birisinin İranî dediğini bir başkası Çince olarak yorumlayabilmektedir. Kimi zaman da yorumcular şimdilik çözümleyemedikleri sözcükleri yabancı öge olarak nitelendirmektedirler. Bunlara yeri geldikçe tek tek değinilecektir.

Konuyu ele alanlara gelince, Korsch'tan Gabain'e, L. Clark'tan A. Bombaci'ye çok sayıda bilim adamı yazıtlardaki yabancı öğeler sorununu bir yönüyle işlemiştir. Bu satırların amacı ise ülkemizde yapılan Türkçe yayınlarda kimi yönleriyle değinilen, çok az değinilen ya da hiç değinilmeyen yabancı öğelerin elden geldiğince asıl yazımlarını, alındığı dillerdeki şekillerini sıralamaktır.

Yazıda, birbirinin tekrarı olan çalışmalara elden geldiğince az yer vermeye çalışılmış, yapılan köken açıklamalarından en kandırıcı ve en yem olanına değinilmeye çalışılmıştır. Gerçekte de son çalışmalar ilgili sözcüğü bir önceki değinildiği yeri göstermektedir. Sözlük bölümünde üç büyük yazıtın yanısıra Ongin ve Moyun-Çor yazıtlarında geçen yabancı öğeler inceleme konusu edilmiştir.

2. Sözlük

ançola- “sunmak, takdim etmek, teslim etmek”; < Çin. 暗償 *an chang* + Tü. *+la-*; sino-jap. *an shō* (UigWb 135 s.). Sözcük Uygurcada “hediye etmek, kurban etmek, sunmak” anlamlarıyla geçer (örnekler için UigWb 135-136. sayfalara bk.).

Bu eylem ilk olarak 𐰽𐰺𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 (...) *yaraklığdı kağan-ka ançoladı* “silâhlı olarak Hakana takdim etti” cümlesinde, Kül Tigin yazıtının 32. satırında geçmektedir.

İlk çalışmalarda kökeni tam anlayılamayan ve Türkçe kökenli *ançulayu* “öyle, o şekilde, benzer şekilde” (UigWb 136. s. ile krs.) sözü ile köktaş ve sestaşmış izlenimini veren *ançola-* eylemine belli başlı çalışmalarda aşağıdaki açıklamalar getirilmiştir:

Radloff sözcüğü *n̄oldi* harfleriyle okumuş, анча улыды [ança ulıdı] biçiminde yazıçevrimini yapmıştır (*Inschriften*, 19. s.).

Thomsen bu sözcüğü *ānč(?)_ulady* biçiminde Latin harflerine aktarmış (*Inscriptions* 113 s.), ülkemizde de onu izleyen H. N. Orkun 1936'da aynı

şekilde eñç uladı (I: 44) olarak okumuştur. Orkun dört yıl sonra 1941'de sözlük bölümünde “**ançula-** arzı hörmet etmek, ta'zim etmek, (**eñç uladı** değil, buna göre düzeltiniz)” olarak düzeltmiştir (IV: 9).

Gabain ise sözcüğün anlamını vermekle yetinmiş, kökenine değinmemiştir: **ançula-** darbringen, preisen || methet- (319 b).

Orhon Türkçesi Grameri'nde ise olası **ançu* “ödül” sözünden yapıldığına değinilmiş, Mo. *ancu* ile de karşılaştırılmıştır (GOT §. 3.112. 8°, 109. s.).

Ergin'de ise herhangi bir köken açıklaması yer almamış, eylemin karşılığına yer verilmiştir (Âbideler 87. s.).

Çince 暗償 *an chang* birleşimine Türkçe yapım eki +*la-*'nın eklenmesiyle ortaya çıkan eylemin kökü yukarıda da değinildiği üzere Moğolcada *ancu* olarak görülmektedir. Moğolca sözcüğe ilk olarak Pelliot değinmiş (264. s.), bu çalışmayı kullanan ve her iki *ançUlayu* sözünü örneklerle birbirisinden ayırt eden A. Temir de doğru biçime oldukça yaklaşmıştır.³ Temir, Moğol tarihi Sagang Seçen'in Çincesi yardımıyla *anço*'nun anlamını ve birleşimin ikinci ögesini (ET *ço* = Çin. *chang*) doğru olarak tesbit etmiştir. Çince 償 *chang*, Uygurcada *ço* olmaktadır. Tang dönemi Çincesinde sözsonu *-ang* ses öbeğinin *-o*, *-õ* oluşu için Csongor'a (95-96. s.) ve öteki örnekler için TDA 4, 1994'e bk. (109-143). Sözcüğün tam açıklamasına ve Uygurcada görülen örneklerle K. Röhrborn yer vermiştir. Buna göre, yukarıdaki Çince *-ang* = Uyg. *-o* denkliği de göz önüne alınırsa, sözcüğün ikinci hecesi *u* ile değil de *o* ile okunmalıdır. *anço*'nun anlamını doğru tesbit eden F. W. K. Müller'in sözcüğün geldiği dil açısından köken açıklaması, sözcüğü Çince'den getirmesi doğru, ancak 安 *an* ve 住 *zhu* olarak tahmini yanlıştır (UigWb 135b).

Uigurisches Wörterbuch'ta da değinildiği gibi, Clauson da Müller'in açıklamasını doğru bulmaz, ancak Çince olması gerektiği konusunda onunla aynı düşüncededir (ED 173a). Clauson'un Temir'in çalışmasını atladığını da ayrıca belirtmek gerekir. Sözcükle ilgili açıklamalar için Temir'de değinilen yazılara ve oradan hareketle Pelliot, Müller ve Bang'a bakılabilir.

3 Sagang Seçen'de yer alan *alağsan ciran kümün-ü ancū-tur cirğūğan mingğan sicir mönggü yala ögkiy* “(har. ölen altmış kişinin karşılığında altı bin *sicir* gümüş suç (için) verecek) öldürülen altmış kişinin kan bedeli olarak altı bin *sicir* gümüş verilecek” cümlesinde geçen *ancū-tur* karşılığında Çince metinde 抵償所 *di-chang-suo* yer almaktadır. Dolayısıyla *ancū*'nun karşılığı 抵償 *di-chang*'dır (Çin. 所 *suo* = Mo. *-tur*); bu bölüm için TemirKon 240. ve yine TemirAnçu 574. sayfaya bk.

Mo. *sicir*, daha önce Uygurcada *sıtır* olarak görülmektedir, Eski Yunanca στατήρ /*stater*/ “gümüş para”dan Soğdca aracılığıyla Uygurcaya geçen sözcük için Clauson ve SUK'a bk. (ED 802b, SUK 282a)